

УКРАЇНЦІ ТА ПОЛЯКИ В ОКУПОВАНОМУ ЛУЦЬКУ (1941–1944 рр.)

Історія українсько-польських відносин має обопільні гострі кути, як і в будь-яких інших сусідніх народів. Щодо цього надмірно заполітизованим є період Другої світової війни, особливо події 1943 р. на Волині, які оцінюються часто діаметрально протилежно як українськими, польськими, так і іншими зарубіжними істориками. На жаль, попри наявність ґрунтовних досліджень, значну історіографічну базу теми, дослідники не можуть запропонувати формулювань, які були б прийнятні більшістю вчених.

Поряд із працями узагальнювального та теоретичного характеру останнім часом стають актуальними роботи з локальними географічними межами. Поряд із наочністю вони дають змогу використовувати порівняльний метод, а головне, у перспективі на їх основі стане можливим підготувати дослідження з використанням широкої джерельної бази. Щодо цього на окрему увагу заслуговує Луцьк – місто, у якому впродовж століть поряд з українською існувала польська громада.

У період нацистської окупації адміністративне значення міста зросло. Якщо до цього Луцьк був обласним центром, то тепер він стає головним містом генерального округу «Волинь-Поділля», який об'єднав територію Волинської, Рівненської, Кам'янець-Подільської областей УРСР та південну частину Брестської й Пінської областей БРСР у складі рейхскомісаріату «Україна»¹. Відтак важливо показати українсько-польські відносини в одному з головних волинських міст поряд із подіями в менших містечках і селах. На користь цієї тези може свідчити й те, що етнічні громади, їхні контакти та стратегії виживання цього періоду не стали об'єктом окремого дослідження.

Вступ вермахту до Луцька ознаменував собою друге, кардинальне переформатування життя міської громади за останніх менше ніж два роки. Так званий нацистський «новий порядок» дуже швидко налаштував проти себе багатьох, а насамперед українське й польське підпілля, яке діяло ще до початку німецько-радянської війни. Програмні документи та ключові завдання обох сторін, на жаль, суперечили один одному. Незважаючи на те, що в Луцьку проживало набагато більше поляків

¹ Гончаренко О., Лисенко О., Першина Т. Система управління окупованими територіями України. *Україна у Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси: у 2-х кн.* Кн. 1. Київ: Наук. думка, 2010. С. 336.

(див. рис. 1), ОУН відразу активізувала свою діяльність і вже в перші дні війни почала брати місто під свій контроль, звичайно в тих межах, які визначала німецька окупаційна влада або ж просто слушний момент.

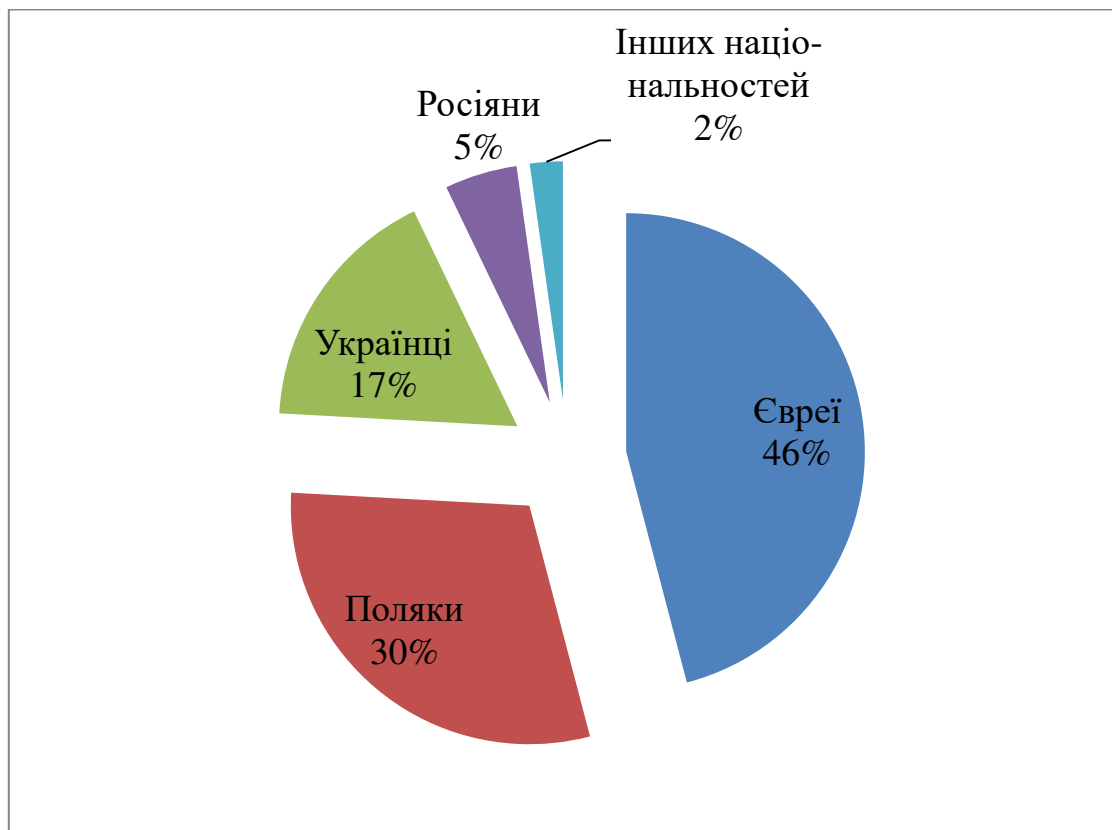

Рис. 1. Етнічний склад населення Луцька, жовтень 1941 р.^{***}

* Джерело: ДАВО. Ф. р-1. Оп. 1. Спр. 312. Арк. 69.

Дати оцінку течіям українського й польського визвольного рухів у місті варто в окремій роботі, ми лиш коротко зазначимо про їхні можливості та вплив на ситуацію, оскільки ключове наше завдання – через наявну джерельну базу показати загалом становище обох громад, їхні взаємини в період окупації.

Як уже зазначено, для впливу на ситуацію українцям удалося зробити дещо більше, принаймні на початку окупації. Про це свідчать у тому числі й німецькі документи. Так, у звіті шефа Поліції безпеки і СД від 9 вересня 1941 р. йдеться про те, що під час панахиди по жертвах більшовизму в Луцьку відбулася прилюдна присяга С. Бандері². Очевидно, тут йдеться про 24 серпня 1941 р., коли відбулось освячення могил розстріляних бранців луцької в'язниці³.

² Літопис УПА. Т. 21. УПА в світлі німецьких документів. Кн. 3: червень 1941 – травень 1943 / ред. Петро Й. Потічний. Торонто: Літопис УПА, 1991. С. 181.

³ Данилюк В. О. Вірити занадто боляче... Волинь: Хроніка подій 1939–1944: худож.-док. повість. Луцьк: Ініціал, 1995. – С. 100–101.

Працюючи в органах допоміжної адміністрації й поліції, члени ОУН одночасно могли обіймати посади і в підпіллі. Імовірно, на початку окупації провідником обласного проводу ОУН був голова обласної управи А. Марченко («Бурій»)⁴. Член похідної групи ОУН В. Бондарчук («Гордий», «Гордій», «Палій», «Пилип»), працюючи в місцевій поліції, був керівником луцького підпілля до осені 1943 р.⁵ Уродженець с. Гірка Полонка Луцького району Ф. Затовканюк («Матрос», «Микита», «Мирон») улітку 1941 р. був заступником коменданта луцької української допоміжної поліції і водночас співробітником референтури СБ ОУН Луцького надрайонного проводу⁶; А. Мельничук («Гриць», «Лис») працював завідувачем булочних і водночас у 1942–1944 рр. – референтом пропаганди юнацької ланки Луцького окружного проводу ОУН⁷. Характеризуючи керівний склад луцького підпілля, варто згадати, що провідником жіночої ланки ОУН у місті була Л. Ковалинська («Зелена»), яка наприкінці 1942 р. виїхала до Рівного⁸. Під впливом ОУН у місті перебував також Відділ окремого призначення ім. Є. Коновальця, створений у липні 1941 р. Його очолив лідер однієї з похідних груп ОУН М. Мелешко («Вірлик»), а заступником став С. Коваль («Рубашченко»)⁹. Згодом це парамілітарне формування було перетворено на луцьку сільськогосподарську школу¹⁰.

Про польський визвольний рух на початку окупації міста є також згадки в німецьких документах. Відомо, що 6 липня 1941 р. зондеркоманда 4а виявила та ліквідувала 50 польських «агентів-провокаторів»¹¹. В адміністративній структурі підпілля АК існував Волинський округ. Від 1 листопада 1942 р. він був виділений із Львівської області й підпорядковувався безпосередньо головній команді АК. Округ поділявся на чотири інспекторати: Ковельський, Луцький, Рівненський,

⁴ Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). *Серія «Літопис УПА»*. Бібліотека. Т. 13. Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2014. С. 448.

⁵ Там само. С. 137–138.

⁶ Антонюк Я. М. Діяльність служби безпеки ОУН(б) на Волині та Західному Поліссі (1946–1951 рр.): монографія. Луцьк: Надстир'я; Ключі, 2013. С. 195.

⁷ Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. С. 462.

⁸ Там само. С. 330.

⁹ Літопис УПА. Т. 5. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 3: Спомини учасників з англійським резюме. Торонто: Літопис УПА, 1984. С. 98.

¹⁰ Музичук С., Марчук І. Луцький вишкільний курінь, 1941–1943. *Однострій*. 2004. № 8. С. 29–30.

¹¹ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т. 1: 1939–1943 / под ред. А. Н. Артизова. Москва: Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2012. С. 376.

Дубнівський і самостійну область Сарни¹². Керівник Луцького інспекторату капітан Л. Свікла («Адам») призначив комендантом обводу «Лан» (територія Луцька) поручика Й. Войціковського («Згжит»). Обвід «Лан» структурно поділяв місто на чотири відтинки: Північ, Середмістя, Красне й Схід, які, зі свого боку, складались із менших підрозділів. У Луцьку організовані окремі загони для виконання диверсійних завдань. До них входило близько 130 осіб. Загалом луцький обвід «Лан» на раховував до 800 підпільників із можливістю мобілізації до 3000 осіб. У своєму розпорядженні поляки мали 203 карабіни, 12 ручних кулеметів, один станковий кулемет, 103 пістолети різних систем, один автоматичний пістолет і 207 гранат¹³. За свідченнями Л. Свікли, до лав підпілля залучали на добровільних засадах. Вербували не лише поляків, але й чехів, віком від 20 до 40 років. Кожний складав присягу «під хрестом»¹⁴.

Польське підпілля Луцька також створило агентуру в структурах окупаційної влади. Одним із членів Польського корпусу безпеки (ПКБ) в Луцьку був залізничник Ф. Гаєвський («Грім»)¹⁵. Він отримав завдання створити загін із поляків і під час відступу німців узяти під охорону будівлі, склади та місцеве польське населення¹⁶. Для купівлі зброї у своєму розпорядженні організація мала німецькі марки й золото. Однак Гаєвському так і не вдалося створити збройний відділ, а деякі члени ПКБ були арештовані разом із керівником¹⁷. Агентом АК у луцькому гестапо був також М. Степанський («Фляха»), який надавав особливо цінні відомості керівництву інспекторату¹⁸.

Маючи дані про склад і чисельність українського та польського підпілля в місті, джерела не повідомляють про конфронтацію обох рухів на початку окупації. Однак їхня діяльність незабаром потрапила в поле зору німецької влади. Уже в грудні 1941 р. в Луцьку гестапо заарештувало багатьох членів ОУН з української допоміжної адміністрації. Серед них – уже згаданого А. Марченка¹⁹. У донесенні

¹² Rachwalski E. Wołyn i jego żołnierze. Wydanie 2. Wrocław: Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, 1991. S. 34–35.

¹³ Peretiatkiewicz A. Polska samoobrona w okolicach Łucka. Katowice: Osrodek Badan Społeczno-Kulturowych Towarzystwa Zachety Kultury, 1995. S. 32–33.

¹⁴ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Фп. Спр. 68042. Т. 1. Арк. 20 зв.

¹⁵ Архів Управління Служби безпеки України у Волинській області (далі – Архів УСБУ у Волинській обл.). Фп. Спр. 7969. Арк. 21.

¹⁶ Там само. Арк. 30.

¹⁷ Там само. Арк. 34 зв.

¹⁸ Peretiatkiewicz A. Polska samoobrona w okolicach Łucka. S. 34.

¹⁹ ОУН в 1941 році. Документи: в 2-х ч. Ч. 2 / упорядники О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2006. С. 573.

начальника Поліції безпеки і СД від 25 березня 1942 р. повідомлялося, що в Луцьку ліквідовано польський осередок руху Опору. Відбувся арешт 14 осіб, які спільно здійснювали підготовку повстання, проводили зібрання, військовий вишкіл і володіли забороненою зброєю²⁰.

Нагнітання конфронтації між поляками та українцями в місті відбувалося поступово. Окрім внутрішніх суперечностей, ситуацію могла ускладнювати й німецька влада. Так, за розпорядженням А. Розенберга, урядовими мовами рейхскомісаріату «Україна» стали німецька та українська. Тому луцький гебітскомісар 9 травня 1942 р. навіть скаржився посадникові, що серед кореспонденції трапляється листування польською мовою²¹. Окружний комісар також наказав негайно припинити викладання польської мови в школах і на освітніх курсах. Навчання мало відбуватися лише українською²². Така незбалансована політика породжувала ворожнечу, яка дедалі більше набирала відкритих форм. Так, за свідченнями О. Агріпініна, улітку 1942 р. до нього звернувся слідчий поліції Калуженко, який запропонував йому стати агентом у роботі проти поляків, котрі були вороже налаштовані до українців²³.

Підґрунтям конфлікту стала також німецька кадрова політика. Так, якщо допоміжна адміністрація комплектувалася з українців, то в німецькому владному апараті працювали переважно поляки. У своїх спогадах про це говорить І. Левчанівська: «Майже при кожному німцеві перекладачем був поляк. Це зроблено організовано. Ксьондзи в костелах наказували жінкам іти за господинь до німецьких начальників, які позаймали найкращі квартири, хлопцям – іти перекладачами, щоб біля кожного німця був поляк, відповідно настроював його проти українців»²⁴.

Згідно з документами ОУН про становище в Луцьку в травні 1943 р., поляки домінували в німецьких органах влади. У генералкомісаріаті їх працювало понад 80 %, гебітскомісаріаті – 60 %, Центральній установі для торгівлі зі Сходом – 60 %, Господарському банку – 30 %. Ще більше поляків було в німецьких споживчих і м'ясних крамницях, їдальнях, ресторанах, готелях і т. ін. Власниками

²⁰ Україна в Другій світовій війні у документах. *Збірник німецьких архівних матеріалів*. Т. 2 / упорядкування і передмова В. Косика. Львів: Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України; Львівський держ. ун-т ім. І. Франка, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1998. С. 149.

²¹ Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). Ф. р-1. Оп. 2. Спр. 89. Арк. 45.

²² *Український голос*. 1942. 7 травня. С. 5.

²³ Архів УСБУ у Волинській обл. Фп. Спр. 2413. Т. 1. Арк. 140.

²⁴ Пушук І. А. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. С. 372.

всіх перукарень були поляки. З усіх урядів вони систематично витискували українців і вели проти них ідеологічну роботу²⁵.

Особливо відчутно польсько-український конфлікт дався взнаки в березні 1943 р. У цей час до Луцька почало масово прибувати польське населення з навколишніх сіл²⁶. Новоприбулі стверджували, що боялися розправ із боку українців. Натомість траплялося таке, що на запитання, скільки вбито поляків, вони відповідали, що нікого. Одні стверджували, що українці наказали їм вибиратися, інші говорили: коли всі тікають, мусять тікати й вони²⁷.

У зв'язку з цим на території колишнього гетто для поляків створили спеціальний табір²⁸. За свідченнями посадника П. Скоробогатова, у ньому нараховувалося до 6 тис. біженців. Новоприбулих використовували для проведення різних робіт за наказом німецької влади²⁹. Згідно з іншими джерелами, у травні 1943 р. у Луцьку нараховувалося до 4 тис. польських біженців³⁰. Із них лише 320 дістали формальний дозвіл гебітскомісаріату на проживання в місті³¹. Про масове прибуття поляків до Луцька повідомляв у своєму листі від 29 травня 1943 р. і єпископ А. Шельонжек. Він говорив про пожежі навколо міста й твердив, що до Луцька очікується прибуття нової хвилі біженців³².

На цю проблему звернула увагу німецька влада. Гебітскомісар Лінднер наказував зареєструватися всім полякам, які з 1 квітня 1943 р. прибули до Луцька. Вони мали йти до табору на вул. Кафедральній. Під загрозою конфіскації власникам помешкань заборонялося приймати до себе польських утікачів. У всіх, хто винаймав помешкання без дозволу, конфісковувалося майно³³. Окрім того, ще 29 січня 1942 р. опубліковано розпорядження про те, що кожний, хто даватиме їжу, житло й допомогу немісцевим мешканцям без документів, буде розстріляний. Така сама доля очікувала тих, хто робив неправдиві доноси³⁴.

²⁵ Літопис УПА. Т. 5. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 3. С. 24.

²⁶ Пуцук І. А. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Луцький район і м. Луцьк. С. 394.

²⁷ Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади. Львів: Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. С. 408.

²⁸ Архів УСБУ у Волинській обл. Фп. Спр. 2413. Т. 1. Арк. 239.

²⁹ Там само. Арк. 60.

³⁰ Літопис УПА. Т. 5. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 3. С. 24.

³¹ Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. С. 405.

³² Dembowska M., Popek L.. Duchowienstwo diecezji luckiej: ofiary wojny i represji okupantow 1939–1945. Lublin: Polihymnia, 2010. S. 196.

³³ ДАВО. Ф. р–1. Оп.1. Спр. 321. Арк. 139.

³⁴ Український голос. 1942. 29 січня. С. 8.

Посадник П. Скоробогатов 26 травня 1943 р. скаржився, що родини польських біженців не виконують розпорядження про заселення до табору на вул. Кафедральній. Без дозволу гебітскомісара й без належної реєстрації вони проживали в приватних помешканнях. У зв'язку з цим він просив комісара наказати українській поліції примусово переселити біженців до табору³⁵.

Шукаючи притулку в місті, польські селяни разом із собою намагалися брати не лише найцінніші речі, але й худобу. Зокрема, посадник П. Скоробогатов стверджував, що з прибуттям біженців до Луцька в місті опинилося понад 1 тис. корів, із них зареєстрованих – лише 508. Водночас видано лише 282 дозволи на випас. Посадник пропонував гебітскомісару забирати на рахунок міського контингенту всіх корів, які випасаються без дозволу. В іншому разі могла зірватися заготівля сіна для німецьких установ.

Як зазначено вище, влада намагалася використовувати прибулих поляків на різних роботах. Однак це не завжди вдавалося. Так, із 25 зголошених на роботу до технічного відділу управи 30 червня 1943 р. з'явилося лише чотири особи. Неявка могла загрожувати полякам табором примусових робіт³⁶.

Варто зауважити, що в Луцьку шукали притулку не лише поляки, але й українці. Зокрема, 7 липня 1943 р. посадник П. Скоробогатов повідомляв окружного комісара, що в місті, переважно на Красному, проживають українські селяни-погорільці із Забороля, Омеляника Великого й Омеляника Малого. Посадник просив окремого рішення гебітскомісара в цій справі³⁷. Імовірно, указані особи стали жертвами польського терору.

У черговий раз ситуація загострилася після того, як у травні 1943 р. до міста прибув польський 202-й шуцбатальйон. Окрім Луцька, його відділи тимчасово розквартирувалися в Торчині й Олиці³⁸. За словами одного з його бійців, співвітчизники прийняли їх у Луцьку зі справжнім ентузіазмом, розповідали про терор українців. Повідомляли, що німці численним делегаціям поляків, які скаржилися на українців, відповідали: «Прийдуть ваші, будуть вас захищати»³⁹.

³⁵ ДАВО. Ф. р-1. Оп. 1. Спр. 321. Арк. 52.

³⁶ Там само. Арк. 156–158 зв.

³⁷ Там само. Арк. 177.

³⁸ Filar W. Wolyn 1939–1944: Eksterminacja czy walki polsko-ukrainskie. Torun: Wydawnictwo Adam Marszałem, 2004. S. 182.

³⁹ З анонімного повідомлення поліцейського / пер. з пол. А. Павлишин. *Волинь 1943. Боротьба за землю*. 2003. Ч. 28. С. 301.

Варто зазначити, що на той час у реєстраційному бюро Луцька обліковано 19 669 жителів, не враховуючи нелегалів. За етнічною ознакою поляки становили 10 838 осіб, українці – 6277, росіяни – 1584, чехи – 526, місцеві німці – 108, мешканці інших національностей – 338 осіб⁴⁰. Військові формування в місті мали таке співвідношення: українська допоміжна поліція Луцька – 150 осіб, районна українська допоміжна поліція – 40–50, український шуцбатальйон – 80–100, польський шуцбатальйон – 300, стягнені до міста жандарми поляки – 900–1000, поляки, мобілізовані до поліції – 390, німецька жандармерія – 17, моторизована жандармерія – 100, оберфельдкомендатура – 20, фельд- й ортскомендатура – 30, солдатів у казармах – 300 осіб⁴¹. Збільшення чисельності польських формувань було пов'язане з переходом української поліції на бік УПА. Користуючись своєю перевагою в чисельності, поляки розпочали наступ на українське підпілля.

Згідно зі спогадами, траплялися випадки, коли поляки розстрілювали колишніх офіцерів петлюрівської армії прямо на вулиці⁴². У серпні 1943 р. спеціальний військовий суд АК у Луцьку виніс смертний вирок шести «головним українським націоналістам»⁴³. До цього переліку потрапив посадник П. Скоробогатов, якого звинувачували в тому, що він надавав гестапо листи з переліком поляків для арештів і депортацій. Другим був лікар Залевський, провина якого полягала в тому, що він начебто видав німцям 40 поляків і євреїв, у тому числі ксьондза Хмельницького з луцької кафедри та ще кількох лікарів. За антипольську діяльність смертні вирoki отримали адвокат Ю. Черевко, архієпископ Полікарп і комендант української поліції Луцька⁴⁴. Відомо, що серед згаданих людей біля свого будинку по вул. Тринітарській (нині – вул. Сенаторки Левчанівської – *авт.*) був убитий адвокат Ю. Черевко, а на посадника П. Скоробогатова вчинено невдалий замах. Від виконання вироку щодо владики Полікарпа відмовилися з огляду на його поважний вік⁴⁵.

Між українською й польською поліцією неодноразово траплялися сутички. Так, польська поліція вимагала, щоб українські шуцмани

⁴⁰ Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. С. 405.

⁴¹ Літопис УПА. Т. 5. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 3. С. 25.

⁴² Пуцук І. А. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Луцький район і м. Луцьк. С. 358.

⁴³ Там само. С. 428–429.

⁴⁴ Peretiatkiewicz A. Polska samoobrona w okolicach Łucka. S. 34.

⁴⁵ Мотика Г. Від Волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр./авторизований пер. з пол. А. Павлишина, післямова д. і. н. І. Ільюшина. Київ: Дух і літера, 2013. С. 102.

віддавали їм честь, що часто закінчувалось бійками. Коли поблизу районної поліції поляки зачепили вартового шуцмана українця, той покликав на допомогу. Українські поліцейські схопили одного поляка та, за наказом коменданта Білогуба, кинули його до льоху. Пізніше через це Білогуб був розстріляний німцями⁴⁶.

Заручником протистояння між політичним і силовим блоками українського та польського підпілля стало цивільне населення в околицях Луцька. Так, у с. Забороль 23 червня 1943 р. польська поліція за підтримки німців спалила Соборо-Богородичну церкву й Миколаївську каплицю. Священника Сибіковського кинули у вогонь. Це була своєрідна відплатна акція за напад боївки ОУН(б) на місцеве державне господарство⁴⁷. Наступного дня в с. Гірка Полонка польськими поліцейськими на чолі з лядвіртом Ампелем спалено Воскресенську церкву разом із 30 будинками в помсту за знищений вояками УПА дерев'яний міст через р. Черногузку⁴⁸.

Як розповідали очевидці, у неділю 27 червня 1943 р. відбувся напад на с. Кичкарівку (зараз перебуває в складі Луцька), у результаті якого загинуло 16 осіб. У той самий день проведено каральну операцію і в с. Черчичі (нині – район вул. Чернишевського в місті)⁴⁹, наслідком якої стала загибель 78 людей⁵⁰. Убивці не чіпали поляків і чехів, вони ж згодом зносили і ховали убитих. Живими залишилися й дві українські сім'ї, члени яких служили в польській армії та були одружені з поляками⁵¹. За іншими даними, напередодні трагедії в четвер із Черчичів до с. Антонівка виїхало п'ять сімей поляків⁵², які, очевидно, були поінформовані про можливий хід подій.

Окупаційна влада всіляко намагалася, щоб Луцьк не перебував під контролем ні поляків, ні українців. Тому польських жандармів почали переводити в район і держмаєтки, а частину вислали до Горохова та інших повітових міст. Згодом у самому Луцьку їх залишилося не більше ніж 100 осіб⁵³. Згідно з даними польських дослідників, 5 серпня

⁴⁶ Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. С. 406–407.

⁴⁷ Антонюк Я. М. Трагедія руйнації храмів. Волинська область. XX століття: історико-краєзнавчий довід. Луцьк: Надстир'я, 2014. С. 160.

⁴⁸ Там само. С. 158.

⁴⁹ Гаврилюк В. Кривава трійця у Черничках. *Волинь*. 2003. 31 липня. С. 7.

⁵⁰ Пушук І. А. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Луцький район і м. Луцьк. С. 410.

⁵¹ Там само. С. 412.

⁵² Гаврилюк В. Кривава трійця у Черничках. С. 7.

⁵³ Літопис УПА. Т. 5. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 3. С. 26.

1943 р. німці арештували за доносом українських націоналістів 50 представників польської інтелігенції й луцького єпископа А. Шельонжека⁵⁴. Намагаючись послабити вплив поляків, у жовтні 1943 р. відділи СС і СД, що прибули зі Сходу до Луцька, наказали вивезти до Німеччини усіх польських утікачів, котрі перебували в кафедральних будинках. Усе їхнє майно було конфісковане⁵⁵.

У результаті перебігу польсько-українського конфлікту продовжувало страждати цивільне населення. Польські автори пишуть, що в листопаді 1943 р. у передмісті Луцька, Гнідаві, українські націоналісти вбили 16 поляків, на вул. Рівненській – ще сім осіб⁵⁶. Як стверджує М. Федорчук, 24 грудня 1943 р. українські партизани напали на передмістя Луцька й спалили близько 10 польських хат разом із людьми. Дорогою назад у Теремному (нині – частина Луцька) їм трапилася ще одна польська хата, яку спалили разом із вісьма особами⁵⁷. Польський дослідник А. Перетяткович стверджує, що цього дня в передмісті Луцька, Вільці, упівці вбили 20 поляків⁵⁸. За даними Г. Мотики, повстанці 24 грудня здійснили напади на Красне, Вільку, Гнідаву, Барбаровщину й Рівненську, у результаті чого загинуло понад 100 поляків⁵⁹.

Ці дані заперечують свідчення очевидців, які зібрав І. Пущук. Вони підтверджують, що напередодні католицького Різдва на Вільку взагалі не було вчинено жодного нападу, а на Гнідаві вбили одну полячку⁶⁰. Якщо вірити спогадам, 24 грудня 1943 р. на околицях Луцька загинуло шість осіб, серед них – українка й чешка⁶¹. Відтак можна припустити, що ця акція за своїм характером не планувалася, як протипольська.

У ролі відплатної акції 28 грудня 1943 р. арештовано багато українців. Поляки напали на Теремне, Олику й Сапогів. Якщо вірити спогадам, у Сапогові загинула одна родина, у Теремному – вісім осіб⁶². Згідно з польськими даними, 7 лютого 1944 р. на Красному українська поліція арештувала й убила чотирьох поляків, які їхали з Антонівки до

⁵⁴ Turowski J., Siemaszko W.. Zbrodnie nacjonalistow ukrainskich dokonane na ludnosci polskiej na Wolyniu 1939–1945. Warszawa: Instytut pamieci narodowej, 1990. S. 117.

⁵⁵ Літопис УПА. Т. 2. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 2: Бойові дії УПА з англійським резюме. 3-тє вид. Торонто: Літопис УПА, 1990. С. 191.

⁵⁶ Peretiatkowicz A. Polska samoobrona w okolicach Łucka. S. 36.

⁵⁷ Данилюк В. О. Вірити занадто боляче. С. 210–211.

⁵⁸ Peretiatkowicz A. Polska samoobrona w okolicach Łucka. S. 36.

⁵⁹ Motyka G. Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstanczej Armii. Warszawa: RYTM, 2006. S. 354.

⁶⁰ Пущук І. А. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Луцький район і м. Луцьк. С. 404–405.

⁶¹ Там само. С. 433.

⁶² Данилюк В. О. Вірити занадто боляче. С. 211.

Луцька⁶³. Однак це твердження виглядає дуже сумнівно, оскільки 2 лютого 1944 р. Червона армія вже вступила до Луцька⁶⁴, а відтак українські поліцейські вже не могли вільно пересуватися містом зі зброєю в руках. Імовірно, указана подія сталася раніше.

Поряд із відкритою збройною боротьбою між українцями та поляками, очевидно, були спроби порозумітися. Така думка вірогідна з огляду на запис у щоденнику, зроблений М. Федорчуком 12 серпня 1943 р.: «Є заклик від польської військової організації. Поляки за-суджують своїх, які пішли на службу до німецького гестапо, за-кликають українців до співпраці. Вказують на хитру політику німців, які все роблять, аби між двома народами не було миру. Правду цих слів і так уже всі бачили, але поляки українцям і українці полякам вже накоїли стільки лиха, що співпраці між ними вже важко дійти»⁶⁵.

Опрацьована джерельна база дає змогу зробити висновок, що польсько-українське протистояння в Луцьку не набуло рис постійно-діючого, радикального конфлікту. Це пояснюється присутністю поліції та військових формувань, під постійним контролем яких перебувало місто. У той час у Луцьку була відчутна конфронтація між польськими й українськими службовцями, допоміжними військовими та поліційними формуваннями. Окрім суто внутрішніх суперечностей, ситуацію відчутно загострювала й німецька влада, яка почергово змінювала лояльне ставлення як до українців, так і до поляків. Окупаційний режим намагався використати конфлікт між обома визвольними рухами так само, як і вони його.

Події польсько-українського конфлікту набули трагічного характеру в околицях міст, селах, які сьогодні входять до його адміністративних меж. За дії котроїсь зі сторін несло відповідальність місцеве населення, результатом чого стали каральні акції. Варто не забувати, що до такої ж практики вдавалася німецька окупаційна влада, залучаючи допоміжні військові та поліційні формування, які склалися не лише з поляків та українців.

Розглядаючи обидві громади Луцька періоду нацистської окупації, ми побачили, що все ще залишається низка питань. Зокрема, джерельна база не дає змоги розкрити відносини поляків та українців на неофіційному, повсякденному рівні. Наукова розробка теми ще недостатня для

⁶³ Turowski J. Zbrodnie nacjonalistow ukrainskich dokonane na ludnosci polskiej na Wolyniu 1939–1945. S. 153.

⁶⁴ Західне Полісся: історія та культура: монографія / [Г. В. Бондаренко, О. Н. Гаврилюк, А. А. Дмитренко та ін.]. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2012. С. 488.

⁶⁵ Данилюк В. О. Вірити занадто боляче. С. 174–175.

виокремлення етапів, характерних змін у стосунках обох громад, про що свідчать попередні результати дослідження. Низка питань залишається й до розгортання українського та польського підпілля. Безумовно, болючими вважаємо проблеми втрат та загальних наслідків протистояння, тема жертв і злочинців.

Сподіваємося, що наблизитися до розв'язання або ж принаймні дати наукове пояснення вказаним проблемам у майбутньому можуть подальші дослідження із залученням нових джерел та методологічного інструментарію. Найголовніше, щоб тема українсько-польських відносин періоду Другої світової розроблялась істориками, а не політиками.

Лариса Шваб

РАДЯНСЬКА АГЕНТУРА В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В 1944–1948 РР.

«...Не розв'язаною залишилася філософія дії: ота сокровенна, езотерична, від якої або божеволіють, або стають катами...»

Юрій Косач

Карально-репресивна система в Західній Україні запрацювала в 1939 р., після приєднання цих земель до радянської України. Із перших днів перебування частин Червоної армії тут поширювалося чинне законодавство, на силі якого створювалися нові органи влади й управління. Оскільки для місцевого населення нова дійсність була чужою та ворожою, то для «умиротворення» незгідних її впроваджували виключно примусовим способом через силові структури карально-репресивних органів¹.

¹ 6 листопада 1939 р. тодішній нарком внутрішніх справ Лаврентій Берія видав наказ №001359 НКВС СРСР «Про організацію органів НКВС Західної України» та «Про організацію територіальної і залізничної міліції Західної України та укомплектування її кадрами». НКВС СРСР зобов'язував утворити управління НКВС та органи територіальної міліції в Західній Україні в складі обласних управлінь: Львівського, Тернопільського, Станіславського, Луцького (у наказах Волинську область зазначено як Луцьку область і повітових апаратів та відділів залізничної міліції Львівської й Ковельської залізниць (Повний текст документів: «№ 2 Приказ НКВД СССР № 001359 “Об организации органов НКВД Западной Украины” (6 ноября 1939 г. Совершенно секретно), Преложения к приказу: Перечень № 1 органов НКВД, подчиненных УНКВД по Львовской области» (16 уездных отделений), «Перечень № 2 органов НКВД,